

Hvem varslet først om jødeutryddelsene?

LARS WEISÆTH og MAURITZ SUNDT MORTENSEN

Den svenske journalisten Arvid Fredborg var den første som ga verden beskjed om de systematiske jødeutryddelsene som Hitler satte i verk under krigen. Det krevet stor sporsans og dristighet å få frem et sannferdig bilde av dette mørklagte temaet, men Fredborg klarte det. Weisæth er professor i psykiatri og Mortensen førstekonsulent ved Forsvarets kontor for krisepsykiatri.

En liten nyhetsmelding i Time Magazine 22. januar 1996 fortalte at den svenske journalisten Arvid Fredborg var død, i en alder av 80 år. Grunnen til at notisen vakte berettiget oppsikt var at Fredborg, i en alder av bare 27 år, angivelig var den første som varslet verden om nazi-myndighetenes systematiske jødeutryddelser.

Basert på sine iaktagelser som Svenska Dagbladets Berlin-korrespondent 1941-1943, offentliggjorde han i 1943 boken «Bakom Stålvallen». Allerede i 1944 ble boken oversatt og utgitt under tittelen «Behind the Steel Wall», på Viking Press i New York. Fra det øyeblikk boken kom på gaten, var det ingen som kunne si at de ikke visste hva som foregikk. Om folk trodde det de leste, var et annet spørsmål.

Men var Fredborg virkelig den første som varslet verden om det som skjedde «bak stålveggene»?

I ettertid er det kjent at utryddelsesleirene hadde vært i virksomhet siden mars-april 1942. Allerede før dette forekom det utryddelsesaksjoner mot den jødiske befolkning i Polen og de baltiske land, men disse var igangsatt av lokale nazi-maktthavere og ikke sentralt dirigert fra Berlin. Først etter Wannsee-konferansen 20. januar 1942 kan man tale om et sentralt dirigert folkemord. Men alt var naturligvis strengt hemmelig. Til og med folk som bodde like i nærheten av leirene, har senere med stor overbevisning hevdet at de aldri hadde noen anelse som hva som skjedde bak piggråd-gerdene. Hvem ellers kunne eventuelt tidligere ha varslet om de ufattelige grusomhetene?

Konsentrasjonsleirer ble tidlig tatt i bruk i Nazi-Tyskland. Hensikten var først og fremst å plassere politiske

og ideologiske motstandere av styret, bl.a. politikere og prester. Neue Zürcher Zeitung og Göteborgs Handels- og Sjöfarts-Tidning, ved sjefredaktøren Torgny Segerstedt, meldte om dette allerede i 1933. Mange led under kummerlige forhold i konsentrasjonsleirene. Tusener omkom av sult, sykdom og brutal mishandling.

Så var det snakk om deportasjoner av jøder fra Vest- til Øst-Europa. Folkelytting hadde jo forekommet tidligere i historien. Ingen kunne forestille seg hva som nå skulle skje.

Iverksettelse av systematisk utryddelse av millioner av mennesker ble et avgjørende vendepunkt. Beretningene overgår alt man tidligere hadde visst og trodd var mulig av menneskelig utspekulert grusomhet.

I boken forteller Fredborg utførlig om livet som korrespondent fra et nøytralt land (andre var fra Sveits, Tyrkia og Spania) i nazistyrts hovedstad. Det var ikke lett. Myndighetene leverte ut «nyheter» som de ville at korrespondentene skulle videreformidle ukritisk og helst ordrett til sine aviser og deres lesere. Men journalistene lærte seg hurtig til å oppfatte hva som var sant og hva som var løgnaktig propaganda.

”Først etter Wannsee-konferansen i januar 1942 kan man tale om et sentralt dirigert folkemord. Men alt var strengt hemmelig”

I sine møter med nazi-embedsmenn ble de møtt med det samme. Ved å foreta grundige vurderinger av hva som ble sagt, og på hvilken måte det skjedde, klarte de så å si intuitivt å «snuse» seg til de virkelige forhold. Dette har gjennom tidene vært «journalistisk vitenskap» også i andre diktaturstater. Det viser hvor nødvendig det er at utenrikskorrespondenter er godt utdannet, uredde og, fremfor alt, grenseløst nysgjerrige.

Etter at Fredborg og hans profesjonelle kolleger hadde klart å skaffe seg et noenlunde klart bilde av en aktuell sak, gjensto det formidable problem å få sendt rapportene på telegraflinjene til redaksjonene i Stockholm og Zürich, og derfra videre ut i den store verden, hvor noen land fortsatt var frie, bl.a. England og USA.

Den tyske sensuren var svært årvåken, og et uforsiktig ord eller uttrykk i en reportasje kunne lett sette journalistens liv i fare. Nyhetene ble derfor «pakket inn» i et slags journalist-kodespråk som var uallent nok til å slippe gjennom sensuren, men likevel presist nok til å få frem viktige nyheter til våkne personer som kunne lese «mellem linjene» i sin avis.

I boken redegjør Fredborg for en lang rekke saker som illustrerte nazi-

JØDEUTRYDDELSE: Beretningene overgår alt man tidligere har trodd var mulig av utspekulert grusomhet. Arvid Fredborg var trolig den første som varslet verden, skriver våre kronikere.

Tegning: ULFA AAS

statens virksomhet. Han gir både den offisielle tyske versjonen som ble offentliggjort, og beretter deretter historien slik den virkelig utspant seg, basert på informasjon som han bl.a. hadde fått fra anti-nazistiske motstandsfolk. De sistnevnte dyrket i hemmelighet sin kontakt med utenlandske journalister. Men hvem kunne stole på hvem? Disse kunne jo også mistenkes for å drive sin form for propaganda.

Etter de tyske styrkers nederlag ved Stalingrad, El Alamein og i Atlanterhavet var det meget som endret seg. Mange tyskere innså at nye nederlag ville følge inntil det ikke var noe mer igjen å tape.

Dette fikk propagandaminister Goebbels til å beslutte seg til å gi det tyske folk ekstra sterke doser av opphissende agitasjon for å komme gjennom vinteren. Etter et mislykket forsøk den 30. januar tillyste han et stort partimøte i Berlin den 18. februar 1943.

Ifølge Fredborg sydet møtet av en sterkt intensivert anti-semitisk tone, noe som bl.a. fremgikk av mange aggressive rop fra salen om «heng jødene!».

Utover etter vinteren og våren 1943 begynte den allierte bombingene av Berlin og andre storbyer å få virkninger. Boligsituasjonen, som hadde vært vanskelig i flere år, ble nå prekær. Folk ble stuert sammen i de leilighetene som ennå var intakte. Jødiske familier som gjennom mange år hadde vært jaget ut av sine hjem, fikk det nå enda verre.

Fredborg fortell situasjonen forverret seg merk.

bels' tale i mars. Jødene ble nå samlet og sendt med tog etter tog østover til Polen, mens unge tyske offiserer og soldater sto og lo av det. Fredborg skildrer sin frykt og avsky over å høre klageropene fra jøder som var inne-stengt i synagogen i Lewetzwogaten i påvente av transport.

(De norske jøder som var blitt deportert med M/S «Gothenland» i slutten av februar, med bl.a. Leo Baecker, var med i en av disse transportene via Berlin til Auschwitz.)

Endel fremtredende tyskere tok sine liv da deres jødiske hustruer ble hentet. Enkelte partiledere mente det ville være bedre å innstille tilfølgelse enn å risikere å få det tyske folk imot seg.

Det var nå tydelig at noe uhyggelig var satt i gang. Fredborg var til stede på en politistasjon da en kvinne ble hentet ut til transport, mens en annen løp etter og ropte: «Hun er ikke jøde. Jeg har kjent henne i 30 år. Hun er ikke jøde!» Det hjalp imidlertid ikke. En av politisjefene så unnskyldende på Fredborg og sa: «Vi kan ikke noe for det.»

Fredborg refererer til samtaler han må ha hatt med medlemmer av det fryktede SS-opprinnelig elite-politi som senere ble utviklet til å stå for utryddelsen av de ikke-germanske folk – også kalt «barbarene fra øst». I sin ensidighet og umodenhet betrakter de seg som martyrer, forteller Fredborg, martyrer som alene og misforståtte hadde påtatt seg å kjempe for alle Europas folk mot den store trusselen fra øst.

Deres hovedoppgave var å fordrive jødene fra Tyskland. Her har de utvist

den mest utrolige brutalitet, sier han, men den kommer på langt nær opp mot det de samme SS-menn har gjort i østeuropeiske land. Hvor mange jødiske, polske og russiske liv de har på samvittigheten, vil kanskje aldri bli kjent.

Tallet på henrettede jøder vil kanskje overstige to millioner, anslø Fredborg i 1943, mens minst én million polakker allerede var blitt myrdet. Høsten 1942 var bare en tiendepart av Litauens 250 000 jøder i live. I Ukraina er ikke mange jøder tilbake, opplyser han.

Videre forteller Fredborg hvordan opplysningene om grusomhetene leket ut. Det var streng utvelgelse av unge menn som var ansett egnet for SS-tjeneste. Bare de mest brutale ble tatt ut. Systematisk ble de trenet opp, først til å bevokte jøder, deretter til å foreta eksekusjoner, og til slutt til å gjennomføre storstilet masseutryddelse av grupper på tusener av mennesker.

De som nektet, ble henrettet eller sendt hjem med trusler om at deres nærmeste ville bli rammet dersom de

”Journalistene i Berlin lærte seg hurtig å oppfatte hva som var sant og hva som var løgnaktig propaganda”

ropet det minste av hva de hadde sett, hørt eller vært med på. Noen fikk psykiske sammenbrudd, og ble innesperrert i asylir. Mange av dem som var brutt sammen, fortalte legene om sine blodige gjerninger.

Noen av Fredborgs informanter tilhørte åpenbart den anti-nazistiske motstandsbevegelsen. Høsten 1942 regnet man med at omtrent 150 000 personer var gått under jorden. Endel sto i partiet, men arbeidet illegalt. Til og med SS-staben var infiltrert, hevdet han, og det kan være bl.a. fra disse kilder – som naturligvis ikke kunne røpes på den tiden da boken ble publisert – at han hadde fått sine informasjoner om de nazistiske SS-troppenes systematiske utryddelse av jøder og andre folk.

I 1943 måtte Fredborg forlate Tyskland og reise hjem til Sverige. Mye tyder på at han hadde vært «for flink», og var blitt utsatt for trusler mot sitt liv. Allerede samme år utkom boken på Norstedt og Sønners Forlag.

Dermed plasserte forfatteren seg i klasse med den store høvdingen Torgny Segerstedt og andre som arbeidet for å avsløre nazismens uhyggelige vesen, den første som ved etterfølgende journalistikk (observasjoner og intervjuer) klarte å informere den frie verden om forbyrteiser i Europa av inntil da helt utenkelige dimensjoner.